

7. Шишкін В. Організація судоустрою в світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – 2000. – № 9.
8. Святоцький О.Д., Михеєнко М.М. Адвокатура України. – Київ: Ін Юре, 1997.
9. Святоцький О.Д., Медведчук В.В. Адвокатура: історія і сучасність. – К.: Ін Юре, 1997.
10. Общая теория государства и права /Под ред. Я.А. Лукашевой. – М., 1996.
11. КК і КПК України, Постанови Пленуму Верховного Суду України. – К.: Юрінком Інтер, 1999.
12. Кучинська О. П. Особливості участі адвокатів у суді присяжних //Адвокат. – 2000. - № 3.
13. Павлуник І. Особливості участі адвоката у цивільному процесі //Право України. – 1999. – № 9.
14. Немировська О. Змагальність: старе поняття, зміст // Право України. – 1999. – № 9.
15. Шевчук П.І. Питання структури і змісту нового Цивільного процесуального кодексу України // Право України. – 1997. – № 3.
16. Від проблем – до ефективного судочинства. (Розширене засідання Президії Верховного Суду та Ради суддів України) // Юридичний вісник України. – 1997. – № 9. - 27 лютого – 5 березня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Манжул Катерина Вікторівна - завідувач кафедри правознавства, кандидат історичних наук, доцент.

ОСОБИСТІ ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ЇХ ВІДПОВІДНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

Т.М. МІЛОВА

Права людини являють собою невід'ємні можливості особистої свободи людини, її вільної життєдіяльності в суспільстві. Відповідно до концепції трьох поколінь прав людини, що передбачає різницю між правами людини за часом їх виникнення, історично першими виникли саме громадянські (особисті) права. Разом із політичними правами вони представляють так зване перше покоління прав людини.

Зазначені права (право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на свободу думки, слова, світогляду та віросповідання та інші) відображають ліберальні цінності, які вперше були закріплені у Великій хартії вольностей в Англії (1215 р.). Пізніше подібні положення зазначалися у французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 р.), американському Білі про права (1791 р.), англійському Хабеас корпус акті (1678 р.) та інших.

Це, до речі, не означає, що фактично як умова людського існування їх не було раніше. По суті, з цими правами людина стикалася з моменту свого існування. Усвідомлення ж цієї проблеми як наукової пов'язане з появою ідей природного права. Про рівність усіх людей від народження та

наявність однакових природних прав стверджували філософи ще у V-IV ст. до н.е., такі як Лікофрон, Антифон. Свій розвиток зазначені ідеї отримали у працях Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Бентама та інших мислителів.

Сучасне трактування особистих прав і свобод міститься у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Ратифікація Україною зазначених міжнародних договорів поставила проблему відповідності положень національного законодавства до міжнародних стандартів прав людини, зокрема європейських.

Вказаній проблемі присвячені роботи таких науковців, як М. Селівона, В. Погорілка [1], П. Рабіновича [1], Л. Гіждіван [2] та інших. Зокрема, Голова Конституційного Суду України М. Селівон аналізує проблему адаптації рішень Конституційного Суду України до міжнародних конвенцій у сфері захисту прав людини [1, 33]. Проблема імплементації пактів про громадянські права в Конституцію України розглядається В.Ф. Погорілком, який зазначає, що українська Конституція сприйняла ідеї природних прав людини і громадянина й визнала громадянські і політичні права пріоритетними. Однак, недоліком як Конституції України, так і Міжнародного пакту, на думку автора, є відсутність чіткого розмежування громадянських і політичних прав [1;38].

Окрему групу праць складають дослідження самих міжнародних стандартів. Останнє поняття науковцями трактується наступним чином: “європейські стандарти прав людини – це зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій (чи їх органів) принципи і норми стосовно змісту й обсягу прав та свобод людини, призначені слугувати обов’язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики”[3, 26]. Такими організаціями є Рада Європи та Європейський Союз. Аналізу Конвенції про захист прав і основних свобод людини присвячені дослідження Т. Присяжнюк [4], М. Антоновича [5], Г. Куца [6], П. Рабіновича та С. Федика [7].

У науковій літературі порушуються також питання аналізу та відповідності окремих особистих прав і свобод громадян України міжнародним стандартам. Так, В. Лутковська досліджує право на свободу вираження поглядів в українському законодавстві та у рішеннях Європейського суду з прав людини [8]. Право на свободу та особисту недоторканість розглядає М. Анісімова [8], право на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку розкриває О. Толочко [8] та інші.

Аналізуючи напрацьований ними матеріал, а також спираючись на норми Конституції та законів України, з’ясуємо рівень відповідності

українського законодавства міжнародним стандартам у сфері гарантування особистих прав і свобод людини і громадянина.

Найголовнішим правом людини є невід'ємне право на життя. Без його забезпечення не можна говорити про будь-які інші права. Конституція України у ст.27 зазначає, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. З цього випливає, що на підставі закону, а саме вироку суду, можливе застосування такої виняткової міри покарання як смертна кара, про що чітко вказувала ст. 24 Кримінального Кодексу УРСР від 28 грудня 1960 року. Окрім цього, Конституція України зазначає, що обов'язком держави є захист життя людини. Зауважимо, що це положення стало максимально дієвим після накладення мораторію на застосування смертної кари (з 9 листопада 1995 р. після вступу України до Ради Європи), та її остаточного скасування в Україні. Чинний Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року не містить такої міри покарання як смертна кара. З огляду на вищевказане варто було б внести зміни до Конституції України і викласти ч.2 ст.27 у такій редакції: “Ніхто не може бути позбавлений життя”. Тим більше, що ст. 281 нового Цивільного Кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 року, також характеризує право на життя і не містить будь-яких виключень щодо правомірності позбавлення життя фізичної особи. Ч. 3 зазначеної статті Конституції вказує, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Кожна людина має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Це положення повністю відповідає ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9]. Крім того, зазначається, що жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідям. Варто зауважити, що ч. 3 ст.28 Конституції України та ч. 3 ст. 281 Цивільного Кодексу не обмежують, а навіть розширюють цю норму, вказуючи на неможливість застосування не лише медичних чи наукових, а й “інших” дослідів, проведення яких можливе лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи. Дані положення національного законодавства цілком відповідають нормам Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження і покарання, прийнятої 1948 р. і визнаною Україною. Цивільний Кодекс України гарантує право на повагу до гідності та честі особи, право на недоторканість ділової репутації, право на індивідуальність. Важливо виділити таку морально-етичну норму як повага до людини, яка померла, що полягає у шанобливому ставленні до тіла людини, що померла та до місця поховання людини (ст.298 ЦК).

Право на свободу та особисту недоторканість виступає вагомим громадянським правом людини. За законодавством України, ніхто не може

бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Слід зазначити, що ця процедура була впроваджена, згідно з п.13 Перехідних положень Конституції України, через 5 років після набрання чинності Основного Закону, тобто з 2001 року. Протягом цього терміну зберігався існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, а також порядок проведення огляду та обшуку житла. У ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається, що кожна заарештована або затримана особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Конституція України встановлює тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого перевіряється судом протягом 72 годин. Міжнародні норми (ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод) зазначають, що строк перевірки обставин справи судом повинен бути цілком достатнім і розумним. У практиці Європейського суду з прав людини існує чимало справ, однією стороною яких є Україна, і які розглядають порушення саме вище згаданої статті Конвенції. Предметом оскарження виступають:

- занадто тривалий, нерозумний строк розслідування кримінальної справи (6 років, 4 роки тощо) [10].

- надмірна тривалість виконання рішення суду (наприклад, більше 5 років) [11], що найчастіше пов'язано із виплатою компенсаційних коштів.

У таких випадках Європейський Суд зазначає, що “незабезпечення особі можливості отримати повне виконання судового рішення на її користь є втручанням у право цієї особи на мирне володіння майном” [12], і, таким чином, має місце порушення як ч. 1 ст. 6 Конвенції, так і ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Крім того, Конституція України зазначає таку важливу морально-правову норму, як негайне повідомлення родичів заарештованого чи затриманого про арешт або затримання (ч. 6 ст. 29).

Нажаль спостерігається багато порушень вищевказаних норм, тому міжнародні акти вказують на право оскарження в судді незаконного арешту чи тримання під вартою, а саме: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (п.5 ст. 9), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (п.5 ст. 5). Відповідне положення містить ч. 5 ст. 29 Конституції України.

Законодавство України гарантує недоторканість житла, що проявляється у недопущенні проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведенні в них огляду чи обшуку інакше як за постановою органів розслідування з санкції прокурора, а з 2001 року (згідно п. 13 перехідних положень Конституції) за вмотивованою постановою судді. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла, проведення в них огляду і обшуку. В такому випадку, наприклад, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді, при цьому в протоколі зазначаються причини, що обумовили проведення обшуку без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії копія протоколу обшуку направляється прокуророві [13]. В цілому, недоторканість житла охороняється нормами адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права.

Під правову охорону підпадає особисте і сімейне життя особи, її честь та гідність. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Такі порушення недоторканості приватного життя караються штрафом до 50 н.м.д.г. або виправними роботами на строк до двох років, або арештом до 6 місяців, або, навіть, обмеженням волі до трьох років (Ст.182 КК). Не допускається також збирання інформації, яка є державною таємницею або конфіденційною інформацією юридичної особи (ч. 1 ст. 302 ЦК). Для особи, що поширює інформацію, передбачений також обов'язок переконатися в її достовірності. Вказане положення не стосується відомостей, що подаються посадовими, службовими особами при виконанні ними своїх службових обов'язків, а також інформації, яка міститься в офіційних джерелах, що вважається достовірною. За умови, коли інформація не відповідає дійсності її поширення може викликати певну реакцію в суспільстві, навіть порушення громадського порядку. Тому законодавство України про адміністративну відповідальність передбачає накладення штрафу від 10 до 15 н.м.д.г. або застосування виправних робіт на строк до 1 місяця з відрахуванням 20% заробітку за поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку [14].

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом

таємницею. Громадяни України, згідно до ст. 1 Закону України “Про звернення громадян” мають право звернутися до вказаних органів незалежно від форм власності зі скаргами і пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх прав та законних інтересів, в тому числі і особистих, та скаргою про їх порушення. Законодавством України гарантується також судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім’ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації, що відповідає ч. 2 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Особливу роль варто відвести особистим свободам громадян. В юридичному значенні (на відміну від філософського, політичного) свобода ототожнюється з можливістю робити все те, що не заборонено законом.

Загальносоціальним правом людини є її право на свободу віросповідання. В Україні це право закріплюється ст. 35 Конституції та Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Міжнародне закріплення цього права міститься у ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 18 Загальної Декларації прав людини. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Свобода сповідувати релігію підлягає обмеженню лише законом в інтересах “охорони суспільної безпеки, порядку, здоров’я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб” [9, ч. 3 ст. 18]. Окрім того, основні принципи свободи віросповідання цілком розкривають зміст зазначеного права: рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії; відокремлення церкви від держави; відокремлення школи від церкви тощо. Деякі дослідники, зокрема Л. Ярмол, пропонують закріпити у Конституції України такі положення як: “Україна є світською державою”, “Державна система освіти різних рівнів має світський характер” [15,49]. Але вказані змістовно-термінологічні уточнення в цілому не змінюють сутності права на свободу віросповідання, яке у чинному викладі цілком відповідає вимогам міжнародних стандартів.

Кожна людина має право на свободу вираження поглядів, що передбачає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Це право не має абсолютної свободи застосування, оскільки і чинне законодавство України, і Міжнародні акти передбачають певні обмеження в його реалізації. Підставами таких обмежень (“формальностей”, “умов” або “санкцій”) [16, ч. 2 ст.10] можуть бути: по-перше, зазначення такого

обмеження в законі; по-друге, в певних надзвичайних випадках, а саме: в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Слід зауважити на третій умові втручання у свободу вираження поглядів, яку наводить ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, яка відсутня у національному законодавстві України. Це умова необхідності обмеження свободи вираження поглядів у демократичному суспільстві, іншими словами, наявність “нагальної соціальної потреби” такого обмеження. Наприклад, у справі “Сетін та інші проти Туреччини” заявники оскаржували необґрунтованість втручання у здійснення ними права на поширення інформації та ідей, що полягало у забороні розповсюдження їхньої газети на території регіону, в якому було оголошено надзвичайний стан. Суд встановив, що це втручання у свободу вираження поглядів заявників з метою забезпечення громадського порядку та захисту національної безпеки. Але наголосивши на “винятково важливій ролі, що її відіграє преса у демократичному суспільстві” та недотриманні державними органами умов законності процедури накладення заборони, Суд дійшов висновку, що “вжиті щодо заявників заходи не були необхідними у демократичному суспільстві та не переслідували законну мету...” [17, 95].

Отже, проаналізувавши зміст окремих громадянських (особистих) прав та свобод людини, їх закріплення у національному законодавстві України, варто зазначити, що ці права за формою вираження цілком відповідають міжнародно-правовим актам, але їх реалізація залишається ще досить актуальною проблемою. Головним завданням на нинішньому етапі розвитку української держави в сфері особистих прав і свобод громадян повинно бути їх максимальне гарантування усіма національними правовими засобами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беяневич О.А., Бевз О.В. Обговорення проблем реалізації прав людини у контексті міжнародних конвенцій (за матеріалами “круглого столу”, проведеного юридичним факультетом КНУ імені Тараса Шевченка 19 вересня 2003 року) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – №9. – С.33.

2. Гіждіван Л. Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи // Право України. – 1999. – №11. – С.27-29.

3. Рабинович П.М. Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 26-41.

4. Присяжнюк Т. Система Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини – унікальний інструмент захисту порушених прав // Право України. – 2001. – №6. – С.32-37.

5. Антонович М. Конвенція про захист прав і основних свобод у судах Європейських держав та перспективи її застосування в Україні // Право України. – 2000. – №8. – С.42-46.
6. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України // Право України. – 2002. – №2. – С.18-23.
7. Рабінович П., Федик С. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення // Юридична Україна. – 2003. – №6. – С.86-91.
8. Лутковська В. Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини // Право України. – 2003. – №12. – С.30-32; Анісімова М. Право на свободу та особисту недоторканість: відповідність українського законодавства євро стандартам // Право України. – 1999. – №2. – С.26-29; Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінальному судочинстві // Право України. – 2001. – №6. – С.41-44.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (від 16 грудня 1966 р.) // Юридичний вісник України. – 2004. – 4-10 грудня (№49). – С.13-14.
10. Справа “Меріт проти України” “Merit v. Ukraine” // Адвокат. – 2004. – № 5. – С.22-24.
11. Справа “Ромашов проти України” “Romashov v. Ukraine” // Юридична Україна. – 2004. – №10. – С.93-95.
12. Рішення у справі “Шмалько проти України” (“Shmalko v. Ukraine”) // Адвокат. – 2004. - №9. - С.25.
13. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року. – ч.6 Ст.177.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. – Ст. 173¹
15. Ярмол Л. Юридичне забезпечення в Україні права людини на віросповідання: загальнотеоретичні підстави удосконалення // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С.49.
16. Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) // Юридичний вісник України. – 2004. – 4-10 грудня (№ 49). – С.6.
17. Справа “Сетін та інші проти Туреччини” (Cetin and others v. Turkey) // Юридична Україна. – 2003. – №6. – С.95.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мілова Тетяна Миколаївна – аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Л.Т. РЯБОВОЛ

Проблема конституційних прав та свобод, чіткого визначення та розширення їх спектру на законодавчому рівні, а також питання їхнього гарантування і захищеності є особливо актуальними на сучасному етапі розвитку нашої держави і суспільства. Здобуття Україною незалежності відкрило шлях до кардинальних перетворень у всіх сферах суспільного